

O'SMIR O'QUVCHILARDA KASBIY MA'SULIYAT HISSINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10001630>

Yaxyoyeva Gulhayo Murot qizi

Shofirkon tumani 11-umumta'lim maktabi psixologi.

Annotatsiya

Ushbu maqolada hozirda o'smir o'quvchilarda kasbiy ma'suliyat hissini shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar

Rivojlangan, jamiyat, o'quvchi, o'qituvchi, kasbiy kamolot, ilm-fan, texnika, axborot-kommunikatsion.

Dunyoning rivojlangan davlatlari qatoriga qo'shilib borayotgan O'zbekiston o'zining mustaqil yo'ildan borar ekan, bu sohada olib borilayotgan amaliy va nazariy ishlarini jamiyat hayotiga tadbiq etib ko'plab yutuqlarga ega bo'lib bormoqda. Shunday muhim masalalardan biri bu kadrlar masalasi, ya'ni jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi, raqobatbardosh, bilimli va ijodiy yondosha oladigan kadrlarni yaratish hisoblanadi. Bu haqida O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov shunday yozadi " Lo'nda qilib aytganda, bugungi kunda oldimiz ga qo'ygan buyuk maqsadlarimizga, ezgu niyatlarimizga erishishimiz, jamiyatimizning yangilanishi, hayotimizning taraqqiyoti va istiqboli amalga oshirilayotgan islohotlarimiz, rejalarimizning samarasi taqdiri - bulaming barchasi, awalambor, zamon talablariga javob beradigan yuqori malakali, ongli mutaxassis kadrlar tayyorlash muammosi bilan chambarchas bog'liqligini barchamiz anglab yetmoqdamiz". Jamiyatimizdagi bu kabi masalalarni amalga oshirishda ko'p lab fanlar o'z ulushini qo'shib kelmoqda. Xuddi shunday fanlardan biri bu - kasb psixologiyasi fani hisoblanadi. Bu fan O'zbekistonda rivojlanayotgan yangi va navqiron fanlar qatoriga kiradi. Bu sohada hali qilinishi kerak boigan juda ko'plab masalalar borki, bu kadrlar tayyorlashni sifatini va uzluksizligini ta'minlaydi. Kasb psixologiyasi sohasida olib boriladigan ko'plab masalalar qatoriga darsliklar va o'quv qo'llanmalar yaratish masalasi ham kiradi. Ushbu o'quv qo'llanma o'ziga xos bir debocha desa boiadi. Yangi talablar asosida qilingan bu ish talabalarni shu sohaga boigan talabini qondirish maqsadida qilindi.

Zamonaviy o'qituvchi qanday bo'lishi zarur? Mustaqillikning ilk kunlaridan boshlab ushbu muammo bo'yicha ko'plab pedagog va psixolog olimlar o'z fikr va mulohazalari bilan chiqdilar. O'qituvchilarning kasbiy mahoratlarini milliy an'ana va urf-odatlarimizdan, qadriyatlarimizdan kelib chiqib yanada takomillashtirish, ularning pedagogik faoliyatini hozirgi zamon talablari darajasida shakllantirish uchun metodik qo'llanmalar, tavsiyanomalar paydo bo'ldi. Hozirgi kunda ham ushbu muammo bo'yicha ilmiy izlanishlar, ilmiy tadqiqotlar davom etmoqda. XXI asrga kelib o'qituvchining vazifasi yanada takomillashib bormoqda. Endilikda global o'zgarishlar, fan-texnika va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining kun sayin rivojlanib borishi o'qituvchidan yuksak mahoratni, o'tkir irodani, psixologik quvvatni, chuqur bilim va mulohazali bo'lishni talab qiladi. Hozirgi zamon o'qituvchisi o'z mutaxassisligiga oid bilimlar bilan birga, pedagogik va psixologik bilimlarni, hamda turli fan yo'nalishlari bo'yicha maxsus bilimlarga ega bo'lgan, kasbiy tayyorgarlik, yuksak axloqiy fazilatlarni egallagan, ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatuvchi shaxsdir. Ushbu nuqtai nazardan hozirgi kunda quyidagi burch va masuliyatlar o'qituvchilardan talab qilinadi:

- O'qituvchi eng avvalo masuliyatni his etuvchi tarbiyachi, tajribali notiq, madaniyatva ma'rifat targ'ibotchisidir.

- O'qituvchi tabiatan o'quvchilarni seva olishi, o'z mehrini, his-tuyg'ularini har lahzada o'quvchilar ichki dunyosi bilan bog'lay olishi, ularning ham mehriga, hurmatiga sazovor bo'lishi kerak.

- O'qituvchi jamiyat ijtimoiy hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar mohiyatini chuqur anglab etishi va ularga xolisona baho berib, bu borada o'quvchilarga to'g'ri, asosli ma'lumotlarni doimiy bera olishi lozim.

- Zamonaviy o'qituvchining ilm-fan, texnika va axborot-kommunikatsion texnologiyalari yangiliklaridan va yutuqlaridan xabardor bo'lib borishi talab etiladi. O'qituvchining o'rni va uning vazifalari, o'sib kelayotgan yosh avlodni tarbiyalash ishiga jamiyat va jamoatchilik tomonidan e'tibor qaratilishining naqadar muhim ahamiyatga egaligi aniqlanadi.

O'smir o'quvchilarida kasbiy mas'uliyatni shakllantirishning asosiy pedagogik-psixologik xususiyatlaridan biri bu o'z-o'zini samaradorligini rivojlantirishdir. O'z-o'zini samaradorlik - bu insonning o'z vazifalarini muvaffaqiyatli bajarish va qiyinchiliklarni engish qobiliyatiga ishonishini anglatadi. Kasbiy mas'uliyat kontekstida o'z-o'zini samaradorligini rivojlantirish talabalarga o'z harakatlariga egalik qilish va tanlagan kasblari bo'yicha mas'uliyatli qarorlar qabul qilish qobiliyatiga ishonishlarini o'z ichiga oladi.

O'smir talabalarda o'z-o'zini samaradorligini oshirish va kasbiy mas'uliyatni shakllantirishga ko'maklashish uchun o'qituvchilar:

1. Muvaffaqiyatga erishish uchun imkoniyatlar yarating: qiyin, ammo erishish mumkin bo'lgan topshiriqlar va topshiriqlarni taklif qilish talabalarga muvaffaqiyatga erishish va o'z qobiliyatlariga ishonchni oshirish imkonini beradi. Vazifalar murakkabligini bosqichma-bosqich oshirish o'quvchilarda o'zlarining kasbiy o'sishi uchun mas'uliyat hissini rivojlantirishga yordam beradi.

2. Aniq taxminlarni belgilang: sinfda yoki ish joyida kasbiy xulq-atvor, axloqiy me'yorlar va mas'uliyat bilan bog'liq taxminlarni aniq ifodalash talabalarga ulardan nima talab qilinishini tushunishga yordam beradi. Bu umidlarni doimiy ravishda mustahkamlash va fikr-mulohazalarni taqdim etish o'quvchilarda mas'uliyat hissini o'zlashtirishga yordam beradi.

3. Yordam va yo'l-yo'riqni taklif qiling: murabbiylik, murabbiylik yoki maslahat orqali yo'l-yo'riq va ko'mak berish o'quvchilarga qiyinchiliklarni engish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ochiq muloqotni rag'batlantirish va kerak bo'lganda yordam taklif qilish mas'uliyat va mas'uliyat hissini rivojlantiradi.

4. Mulohaza yuritish va o'z-o'zini baholashni rag'batlantirish: O'tgan tajribalar haqida fikr yuritishni rag'batlantirish va o'quvchilarni kuchli tomonlari, yaxshilanishi kerak bo'lgan sohalari va kasbiy maqsadlari sari olg'a siljishlarini baholash ularga o'z-o'zini anglash va rivojlanishiga egalik qilishga yordam beradi.

5. O'sish tafakkurini tarbiyalash: Talabalar qobiliyatlarni kuch va qat'iyat bilan rivojlantirish mumkinligiga ishonadigan o'sish tafakkurini rag'batlantirish ularga qiyinchiliklarni o'sish imkoniyatlari sifatida ko'rishga yordam beradi. Bu tafakkur uzluksiz o'rganish va takomillashtirish uchun mas'uliyat hissini tarbiyalaydi.

O'qituvchilar o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini rivojlantirishga e'tibor qaratib, zarur yordam va yo'l-yo'riq ko'rsatish orqali o'smir o'quvchilarda kelajakdagi martabalariga foyda keltiradigan kuchli kasbiy mas'uliyat hissini rivojlantirishga yordam berishi mumkin.

O'quvchilarda kasbiy ma'suliyat hissini shakllantirishning pedagogik-psixologik usullari ko'rsatilgan. Umuman olganda, o'quvchilarda kasbiy ma'suliyat hissini oshirish uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

1. O'quvchilarga o'zlarining o'zlariga va o'z mahalliy do'stlariga qarshi ma'sul bo'lishlarini o'rgatish: O'quvchilarga o'z qarorlarini o'zlari qabul qilish, vazifalarni to'g'ri vaqtda bajarmoq, o'zlarining jarayonlaridan javobgarlik qilish kabi tadbirlarni o'rgatish orqali, ularning o'zlariga va o'z jamiyatiga qarshi ma'suliyat hissini oshirish mumkin.

2. Tayyorlangan qo'llanmalar va qoidalar berish: O'qituvchilar ma'noli, tushunmali va amaliy ravishda kasbiy ma'suliyat tushunchalarini o'quvchilarga tushuntirish uchun tayyorlangan qo'llanmalar, qoidalar va harakatlarni ishlatishlari mumkin. Bu qo'llanmalar o'quvchilarning kelajakda o'zlarini ma'sul his qilishlarini tushuntirishga yordam beradi.

3. Jismoniy faoliyat va o'yinlar orqali tashviq etish: O'quvchilarda kasbiy ma'suliyat hissini shakllantirishning effektiv usullaridan biri jismoniy faoliyat va o'yinlar orqali o'quvchilarning o'zlashtirilgan vazifalarni bajarish va natijalarni olgan holda mukofotlandirish. Bu usul o'quvchilarning o'zlarini ilg'or qilishni, jarayonlarda muvaffaqiyat ko'rishning ahamiyatini va javobgarliklari bilan bog'liq bo'lganligini yoritadi.

4. Individual va guruhda ishlashning kombinatsiyasi: O'quvchilarda kasbiy ma'suliyat hissini shakllantirish uchun individual ish va guruhda ishlashning kombinatsiyasidan foydalanish mumkin. Individuallik o'quvchilarga o'zlarining o'zlariga ma'sul bo'lish imkonini beradi, guruhda ishlash esa o'quvchilarning tajriba almashishini, bir-birlariga fikrlashganliklarini ko'paytirishi mumkin.

5. Tadbir va projeklarni tashkil etish: Tadbir va projeklarni tashkil etish o'quvchilarning kasbiy ma'suliyat hissini oshirish uchun yaxshi usul hisoblanadi. Bu tashkilot ishlari, jamoatchilik qurish, loyihalar yaratish, ijtimoiy masalalar bilan bandlik va boshqalar kabi amaliyotlar orqali o'quvchilarning o'zlarini ma'sul his qilishlarini oshiradi.

Bu pedagogik-psixologik usullar o'quvchilarda kasbiy ma'suliyat hissini shakllantirishga yordam berish uchun bir necha misollar. O'qituvchilar va murabbiylar bu usullardan bir yoki bir nechta tanlab, o'quvchilarning shaxsiy va jamiyat ma'naviyatlari orqali kasbiy ma'suliyat hissini oshirishda yordam berishi mumkin.

O'qituvchi va talabalar tomonidan o'qituvchini kasbiy tayyorgarlik jarayonida shaxsiy xislatlarni kamol toptirishning ahamiyatini o'rganish natijalarining ko'rsatishicha, o'z vataniga, xalqiga sodiqlik, bolalarni sevishlik; amaliy-psixologik savodxonlik; mehnatsevarlik va ijodkorlik; jamoat ishlarida faollik; mehribonlik, dilkashlik, odamiylik; kamtarlik, samimiylilik; qat'iylik, dadillik va mustahkam xarakterga ega bo'lishlik; o'z bilimi va mahoratini izchil oshirishga intilishlik kabi sifatlarning barchasi tekshiriluvchilar tomonidan sakkiz darajali rang ko'rsatkichlari bo'yicha o'rtacha uch darajali ahamiyatga egaligi qayd etilgan.

Hozirgi zamon o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi va uning shaxsiy hamda kasbiy kamolotiga (psixologiyasiga) yuksak talablar qo'yadi: a) mamlakatimiz ijtimoiy-tarixiy taraqqiyotining barcha bosqichlarida o'qituvchining

shaxsi yuksak ijtimoiy mavqega ega bo'lib, xalqning etnik ongi va tafakkuri namunasi sifatida e'zozlangan. Zamonaviy o'qituvchi ham ana shunday yuksak ijtimoiy mavqeni egallashi nazarda tutilgan. b) ilmiy psixologiyaning tahlillariga ko'ra ta'lim va tarbiya shakli, mazmuni va mohiyatiga binoan milliy-etnik hodisa bo'lib, xalqning ongi, qarashlari, qadriyatlarini o'zida mujassamlashtiradi. Tabiiyki, har bir xalqning etnopsixologiyasi va millatga xos idealini o'qituvchi o'z millatining ta'limi va tarbiyasi orqali ro'yobga chiqarishga yo'naltirgan bo'ladi. v) hozirgi zamon o'qituvchisi kasbiy faoliyatga moslashuvining samarali kechishi zamonaviy o'qitish metodlarining o'ziga xos xususiyatlarini mukammal egallaganligi, amaldagi ta'lim va tarbiya tamoyillariga qat'iy rioya qilishi, zamonaviy o'qituvchi uchun zarur bo'lgan kasbiy bilim, shaxsiy hamda kasbiy xislatlarni o'zida mujassamlashtirganligi va undan kasbiy faoliyatida oqilona foydalana olishi bilan belgilanadi. g) Zamonaviy o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi jarayonida, o'qituvchi egallashi zarur bo'lgan psixologik-pedagogik tarbiyaviy ta'sirlarning majmui mazkur etnik jamoaga xos axloqiy, ijtimoiy-huquqiy va ishlab chiqarish mehnati me'yorlarining evolyusiyasiga mos tushishi hamda tarbiyalanuvchilarning mazkur psixologik-pedagogik ta'sirlarga moslasha olish imkoniyatlarini ham e'tiborga olishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bajovich L. Lichnost i yeye formirovaniya v detskim vozraste. M.:2018
2. Vigotskiy L.S. Izbranno'y psixologicheskiy issledovaniye. M.:2016
3. Gonobolin F.N. Kniga ob uchitele. M. 2015.
4. Petrovskiy A.V. Sotsiolnaya psxologiya. M.: 2017.
5. Krutetskiy V.A. Psixologiya obucheniya i vospitaniya shkolnikov. M.: 2009.